

Dvorszky Hedvig:

Ujváry Gábor és Vertel Bea: Kultúra nélkül nincs Magyarország

Képes dokumentumkötet Klebelsberg Kuno munkásságáról és hatásáról

■ „Szünet nélkül cipelte a téglákat a magyar kultúra házához.” Az *Est* publicistája így méltatta az addigra már nagysikerű kultuszminiszter első összefoglaló könyvét, amely 1927-ben jelent meg *Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai (1916–1926)* címmel. A fenti idézetet választotta Ujváry Gábor történész előszavának címéül is. „Hogy a maga korában nagyszerűt alkotott, a halála után már politikai ellenfelei is elismerték.” – írja a mostani kötet bevezetőjében az elismert Klebelsberg-monográfus, aki a két világháború magyar kultúrtörténetének kutatójaként kellő távolságot tart a kortársak és az utókor túlzásaitól. Értékelése éppen azért rendkívül figyelemreméltó, mert e gazdag képanyaggal és alapos szövegválogatással közreadott könyv – más értéke mellett – számunkra is kínál érvényes gondolatokat.

A kötet súlyos adósságot törleszt, hiszen Klebelsberg munkásságát a második világháború után felnövő generációk a politikai rendszer ellenségessége és tiltása miatt nem ismerhették meg. Nem csupán az általa alapított intézmények szűntek meg, hanem épületek, értékes műtárgyak és gyűjtemények váltak az enyészet martalékává, köztük Klebelsberg jelentős, hatalmas terjedelmű magánkönyvtára, amely ugyan túlélte a második világháborút, és özvegye a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta, de szállítás közben a teljes anyagnak nyoma veszett.

Csak az 1970-es években indulhatott újra a Klebelsberg-kutatás. A dokumentumkötet szerzője kiemeli Glatz Ferenc vonatkozó munkáit, és megemlíti a Miklós Péter által szerkesztett tanulmánykötetet is. Ujváry Gábor igen szerényen csak legújabb írásait adja meg szakirodalomként. Kutatók számára jól ismert, hogy Klebelsberg munkásságát legteljesebben Huszti József kiváló, 1942-ben *Gróf Klebelsberg Kuno életműve* címmel közreadott bibliográfiája összegzi. Az életmű mai érvényességét jelzi, hogy legutóbb L. Simon László, a kulturális tárca államtitkára foglalkozott a klebelsbergi rendszerrel.

A mostani képes-szöveges dokumentumkötet újszerű szerkesztése Vertel Bea grafikus, könyvtervező és könyvkiadó munkája, aki egy másik közös könyv előkészítése során több olyan fotódokumentációra lelt Klebelsberg-ről, amelyek elfeledetten porosodtak a múzeumi szekrényekben, s köztük olyan is bőven akadt, amelyet még soha nem publikáltak. A mostani kötet – a tudományos pontosság tiszteletben tartása mellett – egy olyan gazdagon illusztrált pályaképet kíván a közönség kezébe adni Klebelsberg-ről, amely közelebb hozza e kiemelkedő jelentőségű kultúrpolitikust a mai olvasókhoz. A közel kétszáz oldalas, nagyméretű könyv borítója a századforduló újságjainak színeit idézi, a belső fotók pedig szorosan illeszkednek a bemutatott életúthoz. A szemelvényeket részben Klebelsberg saját írásából, részben a róla szólókból, illetve a korabeli sajtó híradásaiból válogatta a történész; esetenként kiegészítve saját korrekcióival, megjegyzéseivel. Közvetlenül a szöveg melletti sávban olvasható jegyzetek mellett az egyes oldalakon vagy oldalpárokon megjelenő évszámok is segítik az olvasót az események közötti eligazodásban. A különféle forrású szövegeket, jegyzeteket, valamint a fejezetek főcímeit az eltérő betűméretek és a változatos tipográfia is megkülönbözteti. A tervező az internet képi világához szokott olvasót kívánta ezzel a módszerrel „becsalogatni” e nehéz tematikába – ezért is fontos hangsúlyoznunk a Szép Magyar Könyv versenyeken már több elismerést nyert grafikusművész leleményes és elegáns megoldásait.

A bevezető után olvasható Klebelsberg Kuno rövid életrajza (1875–1932), aki harmincnégy év alatt olyan hatalmas munkát végzett, hogy halála után a *Pesti Napló* vezércikke így méltatta: „Élt ötvenhét évet, dolgozott egy évszázadnyit...” Meg kell jegyeznünk, hogy Klebelsberg éveken át írt a lapba: az olvasókkal előre tesztelte terveit, gondolatait, ezzel is segítette azok közmegegyezéssel elfogadtatását.

A könyv izgalmas betekintés ad Klebelsberg korai éveibe: megismerjük családját, gyámjait, majd a székesfehérvári gimnáziumi élményeket. A művelt, több nyelvet kitűnően beszélő, elszegényedett grófi családból (inkább a felső-középosztályból) származó fiatalember szerencsésen mindig talált egy-egy számára meghatározó személyt, akire felnézett, és akitől tanult is: hol a vadászó nagybácsit, aki mellett naplóját írta; hol a kiváló ciszter szerzetes tanárt; később a korszak kiváló egyetemi tudósait. Osztálytársai szerint nemigen vett részt a közös játékokban, inkább sakkozott és tanult. Ifjúkorától olyannyira rajongott a könyvekért, hogy a budapesti Jog- és Államtudományi Egyetem hallgatójaként egy ideig a közeli könyvtárban lakott. Tanulmányait a Berliini Tudományegyetemen folytatta, diplomája után – s egy szerencsés találkozást követően –, 1898-tól Tisza István miniszterelnök hivatalában lett segédfogalmazó. Később is büszkén vállalta, hogy szerényebb hivatali pozícióban kezdte pályáját, és az adminisztráció valamennyi lépcsőfokát bejárta. 1903-ban a Miniszterelnökségen a nemzetiségi ügyek előadója, majd 1906-tól miniszteri osztálytanácsos lett. Közben megszervezte a Julián Egyesületet, amely a Dráván túli magyarság szellemi gondozásával foglalkozott, majd az ott élő magyaroknak népiskolákat és népkönyvtárakat alapított. Minden bizonnyal itt szerezte azokat a tapasztalatait, amelyekre későbbi iskolalétesítési koncepcióját alapozta. 1914-re – közigazgatási államtitkárként, Pogány Frigyes statisztikussal a Statisztikai Hivatal anyagaira támaszkodva – kidolgozta a tanyasi iskolahálózat pontos geográfiai tervét, majd a népfőiskolai hálózatot. De csak 1925-re, a Trianon után átrendezett országhatárokon belül lehetett ezt a hálózatot megvalósítani, és Klebelsberg addigra kész tervekkel állt a kivitelezés elé. 1917-ben azonban még más dolga akadt. A háború legnyomorultabbjainak, a frontról hazatérő rokkantoknak létesítettek egy Rokkantügyi (később Hadigondozói) Hivalt. Ennek szervezése során alkalma nyílt az egészségügyi ellátástól kezdve a pénzügyi háttérig számos kérdésre megoldást találni, és Klebelsberg jó diplomáciai érzéke már ekkor megmutatkozott. Az ő kezdeményezésére alapították az első Magyar Tudományos Intézetet Konstantinápolyban, és ekkor tervezte el a Bécsben létesítendő másik hasonlót is, amely a Fraknoi Vilmos által 1895-ben alapított Római Magyar Történelmi Intézet tudományos kutatóhely folytatása kívánt lenni. A római intézetet Fraknoi 1912-ben a magyar államnak adta. Az itteni munka az első világháború idején szünetelt, s csak 1923-ban indították meg újjászervezését. „A siker a kérdések és a feladatok négy

csoportjának megoldásától függ. Meg kell teremteni a tudósnevelés összes feltételét. Szervezni kell megfelelő számú állást, hogy a történelem önálló művelésére valóban hivatással bírók megélhetése és előmenetele valóban biztosítva legyen” – fogalmazta meg az intézet lényegét Klebelsberg. Habár tanulmányai során kiváló volt matematikából, és jogi végzettséget is szerzett, egyre inkább a történelem vonzotta. 1920-ban a Kolozsvárott működő Magyar Történelmi Társulat elnökéként létesítette a Bécsi Magyar Történelmi Intézetet, amely Klebelsberg halála után, 1933-ban alapítója nevét vette föl, és 1949-ig állt fenn önálló jogi intézményként. Alapításkor az egykori bécsi magyar gárda Museum Strasse-i palotáját kapta meg, amelyet aztán a kommunista pártállam felelőtlenül eladott, s helyette egy méltatlan külsejű épületbe telepítette az intézményt. (2000-tól a Collegium Hungaricumon belüli szervezeti egységként működik – nem egészen eredeti alapítási célja szerint.)

Klebelsberg a tudományos kutatás szerepét is az aktuális politikai érdekektől függetlenül fogalmazta meg: „A politika veszedelmet jelent az összes tudományszakokra nézve [...], mert nagyon könnyű összetéveszteni a történelmet a história mezében való politizálással és ezért nagyon hasznos, ha a történelem művelői élesen megvonják azt a határvonalat, amelyen innét [...] tisztán tudományosan foglalkoznak vele, és amelyen túl következik a históriának a politikai azonosítása. A történelem szavahihetőségének érdekében még élesebben kell megvonni a határvonalat a história és a publicisztika között, mert a publicisztika már tollal úzótt gyakorlati politika.” (1928)

Klebelsberg pályája 1920-tól új irányt vett: belügyminiszterré nevezték ki. A Trianon palotában megkötött, Magyarországot területében kétharmadával megcsonkító szerződés után az anyaország megmaradást és gyarapodását kellett lehetővé tenni. Klebelsberg tudása és szakmai felkészültsége mellett lelkierejével is próbált segíteni: „Trianon Mohácshoz hasonló nemzeti szerencsétlenség, de ma mégsem olyan sötét a láthatár. Akkor a színmagyar terület került a török iga alá, s a magyar hatóságok és műveltség a nemzetiségek lakta Felvidékre és Erdélybe vonult vissza. Ma megmaradt nekünk a tősgyökeres Dunántúl és a színmagyar Alföld áldott földje. És a katasztrófák egész sora után is meg tudtuk tartani egységünket s hozzáláthattunk a rekonstrukcióhoz, míg a 160 évre nyúlt török uralom idején eleink erre aligha gondolhattak.” (1926) Heroikus munka várt rá, amely egyszerre jelentette az ország szellemi és gyakorlati életének helyreállítását és régóta kívánatos korszerűsítését.

sét. Ezek közé tartozik, hogy még belügyminiszterként a nőkre is kiterjesztette a választójogi törvényt. 1920-tól Sopron képviselője lett: „Mindjárt az újjáépítés korának kezdetén [...] e minőségem kötelességemmé tette, hogy Sopron megkapja a Selmecről elüldözött bányamérnöki és erdőmérnöki főiskolát.” Addigra már létrehozott Pécsen egy tudományegyetemi modellt, amely a vidéki nagyvárosok fejlesztését az új egyetemek létrehozására alapozta. 1922-től Bethlen István miniszterelnök kinevezte a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium élére, és ezzel megkezdődött az a nagyszabású iskolateremtési program, amelyről Klebelsberg nevét ma leginkább ismerik. Belügyminiszteri leköszönése utáni töprengései jól mutatják azt a felelősségtudatot, amivel feladatára vállalkozott: „De amikor visszagondolok régi tervezéseinkre, akkor fájdalom is nyilall át lelkemen, mert mi terveztünk intézkedéseket Kolozsvár, Kassa, Pozsony érdekében, s ezeket az iratokat most pihenni kell hagynunk. De azért nem szabad, hogy a magyar ember tetterejét a honfibu megbénítsa, nem szabad magunkat csüggedésnek adni oda...” És megkezdte a pozsonyi és a kolozsvári tudományegyetemek áthelyezését: „Mikor én a kultusztárcát átvállaltam, azt gondoltam: ember, te 25 évet töltöttél kulturális ügyek intézésével... S amikor odaállottam, mint kultuszminiszter, mikor láttam a magyar kultúra épületén a repedéseket, láttam azt a veszedelmet, hogy nemzeti katasztrófa után az a mű, amelynek alapjait Bessenyei tette le, amelyen Kazinczy és a többi nagyjaink továbbépítettek, veszélyeztetve van, akkor éreztem csak annak a végzetszerű komolyságát, hogy ilyen viszonyok közt micsoda súly Magyarország kultuszminiszterének lenni.” (1923) Ez évtől folytatta a Debreceni Egyetem klinikai részlegeinek – röntgen, belgyógyászat, sebészet – még a háború előtt megkezdett építkezését. Az 1923-as avatáskor ezt mondta: „És ha külföldi barátaink közül sokan és sok jó magyar ember aggodalommal néz nemzeti életünkben egy és más kedvezőtlen jelenséget, tünetet, akkor kérve kérem őket, hogy ne csak az árnyoldalakat nézzék, de nézzenek a debreceni nagyerdőre [...], ahol munkás kezek és termékeny magyar elmék olyan klinikai telepeket létesítettek [...] amelyek becsületére válnak a magyar névnek az egész világon...” Igaza lett. A debreceni Nagyerdő csodálatos klímájába, környezetébe Korb Flóris tervezte azokat a pavilonszerűen elhelyezett épületeket, amelyek modern szervezését és tágas megoldásait a mai napig csodálják a holland, finn, norvég gyógyászat nemzetközi szaktekintélyei. Azután megkezdte a Szegedi Klinikák felépítését, a város jelentős anyagi hozzájárulását is igénybe

véve, s ezzel is elősegítve az ország második nagyvárosának nagymértékű modernizálását. Pécsre helyezte az 1912-ben létesült pozsonyi Erzsébet Egyetemet, bízta a tanárokat, hogy mint a magyar Heidelbergre, úgy gondoljanak munkájuk minőségére.

Klebelsberg igen jó kapcsolatban volt Bethlen István miniszterelnökkel, amit az is jelez, hogy ugyan a Bethlen-kormányok 1921–1931 között személyi összetételükben elég sokat változtak, Klebelsberg fél esztendő kivételével a posztján maradt. És igen eredményesen élt ezzel: a vallási és közoktatási tárca költségvetése az összes minisztériumé között 1926–27-re már a legmagasabb, 10%-os volt. Mindketten jól tudták, hogy az oktatásba fektetett pénz a lehető legfontosabb a megviselt ország talpra állításának érdekében. Igaza volt a kultuszminiszternek, amikor az 1922-es beiktatásakor azt mondta: „a trianoni béke következtében lefegyverzett Magyarországon a kultusztárca voltaképpen honvédelmi tárca is”. Bethlen megbízott Klebelsbergben, becsülte képességeit, és halálakor is ő búcsúztatta. A történészek az 1926-os évet tekintik a konszolidáció első évének, mivel ettől kezdve valósulnak meg a legjelentősebb tervek. A már említett, elsősorban alföldi tanyasi és népfőiskolai hálózat megvalósítására is csak ebben az időszakban került sor. Klebelsberg 1924-ben rendezte a középfokú oktatást is; a törvényben foglaltak szerint gimnázium, reálgimnázium és reáliskola, majd 1926-tól leánygimnázium adta a középiskolák típusait. Mai szemmel nézve is irigylésre méltó ezen intézmények magas színvonalú, fegyelmezett szervezete. Az 1926–1930 közötti időszak alatt csaknem ezer új iskolát építetett, ami mintegy ötezer népiskolai tantermet és tanítói lakást jelentett. Mindamellet természetesen működtek az egyházi iskolák, mind elemi, mind középiskolai és az egyetemi szintű oktatásban is. Munkásságának mostanáig kevésbé ismert területe a sport támogatása. 1921-ben tette kötelezővé az iskolai testnevelést, és 1925-ben már pályázatot is hirdetett a Magyar Királyi Testnevelési Főiskola hároméves tanidőszakának ösztöndíjaira. Korabeli írások emlegették is egykori gyenge középiskolai sportszerepléseit, mondván, hogy a rossz tornászból lesz a magyar testnevelés egyik legbuzgóbb apostola és első „sportminisztere”. Klebelsberg így fogalmazta meg az eszményképet: „A magyar ember is ismeri a kalokagathia fogalmát – a görögök ideálját –, az erkölcsös és amellet testileg ép embert”, amit a közbeszédben az „ép testben ép lélek” szöfordulattal szoktunk emlegetni. Divatba jött a sportolás többek számára elérhető gyakorlata, a kerékpározás, evezés, tornabajnokságok, úszás. Ekkor készült el a Margitszigeti Sportuszoda,

s ekkoriban váltak fontossá az angol egyetemekhez hasonlóan szervezett dunai evezős csapatok közötti versenyek, és természetesen fontossá váltak az olimpiai versenyekre, az 1928-as amszterdami, majd az 1930-as Los Angeles-ire való felkészülés is. Egyébként Klebelsberg a Magyar Olimpiai Társaság 1930-as rendkívüli közgyűlésén tartotta meg utolsó előadását.

Ujváry Gábor és Vertel Bea képekben gazdag könyvében még sok eseményről olvashatunk, a Tihanyi Biológiai Kutató Intézet létesítésétől kezdve a Salvator Nővérek angyalföldi szegény gyerekeket segítő iskolájáig, az Esztergomi Katolikus Művészeti Gyűjtemény támogatásáról, az Országos Levéltár, valamint számos múzeumi és műgyűjtemény megalapításáról, a Szegedi Hősök Kapujának keletkezéséről. Szinte alig van a mai Magyarországon olyan jelentősebb kulturális esemény, amelyben egykor Klebelsbergnek ne lett volna kezdeményező vagy támogató szerepe – a Szegedi Szabadtéri Játékoktól a magyar könyvnapjainak ünnepségeikig.

A Bethlen-kormány 1931-ben lemondott, amelyről Klebelsberg a *Pesti Napló*-ban a következőket írta: „az eszmék birodalmában is elhatalmasodtak a kételyek, sok minden cseppfolyóssá, sőt légneművé vált, s ilyenkor az eszmeigazgatóknak veszedelmes a feszítőerejük”. Az 1929-33-as első, Európát is sújtó nagy világgazdasági válság ekkor már alapjaiban rengette meg Magyarországot, amely addigra úgy-ahogy kezdett magához térni az első világháború pusztításaiból. Klebelsberg – noha akkor már visszavonult nyugalmas pesthidegkúti kertés házába – még előadóként részt vett az Országos Alföldi Bizottság 1932. szeptemberi szolnoki, szentesi majd szegedi konferenciáján. Azután már betegen tartotta meg a már említett utolsó beszédét a Los Angeles-i olimpiáról hazatérő győztes magyar sportolók előtt. Ezt követően kórházba került, és váratlanul szívrohamban meghalt. Búcsúztatása a Magyar Nemzeti Múzeumban, temetése pedig a Szegedi székesegyházban történt ünnepélyes keretek között.

Ujváry Gábor előszavában e kiemelkedő történelmi korszak más nagyságai közé helyezve méltatja Klebelsberg Kuno kiegyensúlyozó hatással is bíró munkásságát. A *Népszava* nekrológiájából vett idézet érzékelteti, hogy a nézetkülönbségek ellenére a korabeli politikai ellenfelek is nagyra értékelték Klebelsberg eredményeit. Végül elismervén számos nagyszabású tettének máig létező és példát is nyújtó értékét, a szerző a politikus intelmét idézi: „Maga Klebelsberg tartana a leginkább károsnak bármiféle aktualizálást: »... egészen ahistorikus lenne – jelentette ki 1927 májusában –, ha valaki azt hinné, hogy elmúlt korokat és azoknak a szellemét

vissza lehet hozni. Hiszen azok éppen azért múltak el, mert kiveszett belőlük az a csodálatos fluidum, amely eleven korok titkos mozgatója.«.” (*A magyar tudomány-politika alapvetése*, 1927)

Ujváry Gábor történész és Vertel Bea grafikusművész egy nagy tudású és szervezőképességű államférfi bölcsességével ismertet meg. Kötetük a történelmi hi-telesség élményét nyújtja, és e példaértékű személyiség jelentőségét okosan és szemléletesen tárja az olvasó elé. S ha valaki találkozik egy-egy Klebelsberg Kunót ábrázoló szoborral, emléktáblával, vagy belép a Szegedi Dómba, ahol az egykori kultuszminiszter kriptája található, e kötetre gondolva megérintheti a teremteni képes szellemi munka méltósága.